

My i inni w dyskursach o tożsamości i pamięci zbiorowej czterech pokoleń poznaniaków¹

Małgorzata Fabiszak, Anna Weronika Brzezińska

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

1. Wstęp

Artykuł niniejszy powstał na podstawie referatu wygłoszonego na Sympozjum *in memoriam* Profesor Anny Duszak, które odbyło się 18 listopada 2016 roku w Instytucie Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego. Głównym celem pracy było ponowne przyjrzenie się danym zebranych w projekcie „Pamięć i tożsamość w krajobrazie miejskim. Studium przypadku na przykładzie Poznania” z perspektywy badań prowadzonych przez Profesor Annę Duszak. W projekcie zebrano zarówno dane zastane: artykuły prasowe, jak i dane wywołane – pochodzące z wywiadów indywidualnych i fokusowych. Korpus prasowy składał się z publikacji pochodzących z lat 1990–2014 z dwóch gazet regionalnych: „Głosu Wielkopolskiego” i dodatku regionalnego „Gazety Wyborczej” (od 1994, kiedy zaczął się ukazywać).

Wywiady indywidualne przeprowadzono z przedstawicielami elit miasta – naukowcami, nauczycielami, duchownymi różnych wyznań, urzędnikiem miejskim. Wywiady fokusowe przeprowadzono w czterech pokoleniach mieszkańców Poznania: pokolenie 1 to pokolenie osób

1. Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego o nr 2013/09/B/HS6/00374 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

urodzonych przed lub w trakcie II wojny światowej w latach 30. i 40. Pokolenie 2 urodzone w latach 50. i 60. znało historię przedwojennego Poznania z przekazów rodzinnych. Pokolenie 3 to pokolenie transformacji – urodzone w latach 70. i 80. Wreszcie Pokolenie 4 to młodzież urodzona w latach 90. w większości czerpiąca wiedzę o przeszłości miasta z instytucjonalnego przekazu szkolnego. Szczegółowe omówienie założeń metodologicznych i wyników projektu znajduje się w: Fabiszak i Brzezińska (2018). W artykule fragmenty artykułów prasowych i wywiadów fokusowych posłużą nam jedynie za ilustrację pewnych obserwacji zainspirowanych pracami Profesor Anny Duszak. W pierwszej części omówimy publikacje Anny Duszak, które stanowią tło teoretyczne naszych rozważań, a w drugiej zastosujemy zaproponowane przez nią pojęcia do badanych przez nas dyskursów o pamięci i tożsamości zbiorowej poznaniaków.

2. Dyskursy tożsamościowe w pracach Profesor Anny Duszak

Wśród licznych wątków badawczych podejmowanych przez Profesor Annę Duszak poczesne miejsce zajmują badania nad dyskursami tożsamościowymi. W niniejszym artykule chcielibyśmy nawiązać do trzech tekstów Autorki, które nas zainspirowały.

Pierwszy z tych tekstów to *Words and social identities* (2002), w którym Anna Duszak nawiązała do pojęcia słów kluczowych dla danej kultury wprowadzonego przez Annę Wierzbicką (1997). A. Wierzbicka odnosiła się do takich pojęć zakorzenionych w języku, jak wolność czy ojczyzna. Anna Duszak rozszerzyła zastosowanie tego pojęcia i wskazała, że zapożyczenia również mogą stanowić kulturowo znaczące słowa kluczowe dla konstruowania tożsamości grup zawodowych. Na przykład po 1989 roku dziennikarze odnosili się do swego miejsca pracy, używając zapożyczenia z języka angielskiego: *newsroom*, a nie rodzimego wyrazu: redakcja wiadomości. Takie zapożyczenia spełniają ważne funkcje w budowaniu społecznego wizerunku grupy jako postępowej

i spełniającej ponadlokalne wymogi jakości. Powyższe symbole nowoczesności często wzmacniają poczucie wewnętrznej spójności grupy i prowokują rozmówców do używania podobnych językowych manifestacji przynależności (*alignment cues*). Mogą jednak również funkcjonować jako językowe środki ustalania relacji władzy, a przez to także wykluczenia. W ten sposób zapożyczenia z języka angielskiego stają się miernikiem wewnątrzgrupowej solidarności lub dystansu wobec grupy.

Wspomniany tekst Anny Duszak zainspirował nas do przyjrzenia się transkrypcjom wywiadów fokusowych z prowadzonego projektu pod kątem słów kluczowych dla identyfikacji grupy w opozycji swój–obcy. Problem ten podjęty został w artykule Anny Duszak *Re-reading the communist past in Poland: The dynamics of Us and Them* (2010). Autorka omawia w nim pojęcie narodu jako konstruktu dyskursywnego odnoszącego się do wielu wymiarów i definiujące naród jako historyczną, kulturową, etniczną i językową wspólnotę losu. To poczucie wspólnoty często budowane jest w opozycji do obcego, a w przypadku wspólnoty Polaków tym obcym często są Niemcy i Rosjanie. Analizując system wartości i dyskursy tworzące pamięć zbiorową Polaków, Anna Duszak wskazała, że są one zorganizowane wokół dwóch dominujących megatoposów (por. Wodak 2003; Krzyżanowski 2008): toposu martyrologii i toposu karnawałowej kontestacji. W okresie działania polityki historycznej Prawa i Sprawiedliwości w latach 2005–2007 strategie wyobcowania przeciwników politycznych opierały się na użyciu takich etykiet, jak „komunistyczny”, „postkomunistyczny” czy „układ”. Jednocześnie, jak zauważa w swoim wywodzie Anna Duszak, najmłodsze pokolenie Polaków kontestuje dyskurs martyrologiczny starszego pokolenia i rekontekstualizuje symbole komunistycznej i solidarnościowej przeszłości w dyskursach nakierowanych na budowanie społeczeństwa otwartego.

Inny tekst, który nawiązuje do różnic międzypokoleniowych, tym razem w odbiorze procedury lustracji, to *'Old' and 'young' in discourses of Polish transformation* (Duszak 2011). Analiza dyskursu i wyniki

badania ankietowego prowadzą Autorkę do sformułowania następujących obserwacji:

in a majority of Western cultures the ongoing changes come as evolutionary and harmonious, in many countries in transition they are likely to be revolutionary, disruptive, and socially divisive, broadening as a result, the generational gap between the young and the old (Duszak 2011: 303).

w większości kultur Zachodu ciągłe zmiany wydają się ewolucyjne i harmonijne, w wielu krajach przechodzących transformację wydają się one rewolucyjne, niszczące i pogłębiające podziały społeczne, w konsekwencji poszerzają przepaść międzypokoleniową między młodymi i starymi [tłum. – M.F.].

W debacie na temat lustracji rzeczywiście kwestia wieku była bardzo istotna i mogła stanowić podstawę wykluczenia, gdyż – w zależności od wieku – uczestnicy dyskursu konstruowali siebie jako ofiarę systemu lub mogli być konstruowani jako beneficjenci minionego reżimu, ale również jako ofiary lub beneficjenci transformacji. Co ciekawe, najmłodsze pokolenie skłonne było oddać kwestię oceny postępowania w czasach komunistycznych starszemu pokoleniu, wykazując albo daleko idące zrozumienie dla skomplikowanych procesów społecznych, albo brak zainteresowania przeszłością.

3. Pamięć i tożsamość zbiorowa poznaniaków w świetle badań Profesor Duszak

Dwa ostatnie artykuły Anny Duszak omawiające znaczenie wieku w konstruowaniu dyskursów o przeszłości stanowią dobrą podstawę do ponownej analizy danych z prowadzonego przez nas projektu badawczego. Podejmuje on m.in. kwestię tego, w jaki sposób pamięć zbiorowa współczesnych poznaniaków reprezentuje trzy grupy narodowościowe:

Niemców, Polaków i Żydów, współtworzące historię miasta przełomu XIX i XX wieku. W analizie artykułów prasowych szczególnie przydatne wydaje się pojęcie słów kluczowych, które Anna Wierzbicka (1997) proponowała analizować na poziomie wartości ogólnonarodowych, zaś Anna Duszak (2002) zastosowała do analizy dyskursów instytucjonalnych, zawodowych. W tym ujęciu służyły one budowaniu obrazu grupy własnej jako nowoczesnej i opierały się na używaniu zapożyczeń z języka angielskiego, które miały zaświadczać o otwartości i światowości ich użytkowników oraz były wskaźnikiem przynależności do pokolenia transformacji. My proponujemy zastosowanie tego pojęcia w analizie dyskursów o pamięci zbiorowej.

Analiza prasy wykazała, że istnieją takie słowa kluczowe, które stanowią podstawę do wykluczenia ze wspólnoty pamięci. Są to: *kombatanci*, *wyzwolenie Poznania / bitwa o Poznań / walki o Poznań* oraz *upamiętnienie / uczczenie*. Słowo *kombatanci* w tekstach prasowych z początku lat 90. pojawia się w kontekście rytuałów pamięci – składania kwiatów na grobach żołnierzy w rocznicę zdobycia Poznania przez Armię Czerwoną. „Głos Wielkopolski” pisze o tym w następujących słowach:

Wojewoda, prezydent miasta, **konsulowie: amerykański, rosyjski i po raz pierwszy niemiecki** złożyli wieńce pod pomnikami żołnierzy radzieckich, poznaniaków-Cytadelowców oraz żołnierzy alianckich na Cmentarzu Bohaterów na Cytadeli ...

Kwiaty na mogiłach żołnierzy niemieckich i radzieckich na Miłostowie oraz pod pomnikami na Cytadeli złożyła wczoraj także 10-osobowa grupa **kombatantów niemieckich** z Hilfsgemeinschaft Ehemaliger Posenkämpfer (Stowarzyszenie Pomocy Walczącym w Poznaniu) z Düsseldorfu (*Bezimienny hold*, „Głos Wielkopolski” 24.02.1994, wyróżnienia – M.F., A.W.B.)

Kluczowe jest tutaj sformułowanie *kombatanci niemieccy*, które zrównuje doświadczenia wojenne wszystkich walczących żołnierzy: polskich, rosyjskich i niemieckich bez ich dychotomicznego podziału na napastników i obrońców, zwycięzców i zwyciężonych. To rozszerzenie kategorii ‘kombatant’ po 1989 roku było wyrazem otwartości na perspektywę Innego, który stawał się Drugim – już nie wykluczonym obcym, ale partnerem w dialogu o przeszłości.

Zarówno w analizowanych materiałach prasowych, jak i w grupach fokusowych pojawia się próba renegocjacji słów kluczowych i tak, wydarzenie ze stycznia–lutego 1945 roku nie jest już jednoznacznie nazywane *wyzwoleniem Poznania*, ale *bitwą o Poznań* lub *walkami o Poznań*. Tym samym podważany jest status żołnierzy radzieckich jako wyzwolicieli miasta spod okupacji niemieckiej. Może to być wpływ nowej potransformacyjnej narracji dominującej, zwracającej uwagę na to, że Armia Czerwona była okupantem wschodniej Polski w latach 1939–1941, jak również na jej rolę gwaranta powojennego systemu politycznego. Fakt, że wszystkie te trzy sformułowania występują obok siebie i nadal są w dyskursie kontestowane, wskazuje, że nie osiągnięto jeszcze konsensusu w sprawie postrzegania żołnierzy radzieckich w pamięci zbiorowej poznaniaków.

Podobnie dzieje się w przypadku słów kluczowych *upamiętnienie/uczczenie*, które pojawiły się w grupie fokusowej w najmłodszym pokoleniu. Dyskutowano w nim nad tym, czy poznaniacy powinni dbać o groby żołnierzy Wehrmachtu i żołnierzy Armii Czerwonej. Dla młodzieży ważne było rozróżnienie między upamiętnieniem-pamięcią o przeszłości, a uczczeniem-oddaniem hołdu poległym. W tej kwestii też nie osiągnięto konsensusu i choć przyznawano, że zmarłych i ich groby należy szanować, to szanowanie grobów armii obcych – najeźdźczych stanowiło dla respondentów konflikt poznawczy. Ilustruje to poniższy fragment:

B: A co zrobić z Niemcami, którzy polegli, też są w Poznaniu, też leżą na Cytadeli? Sytuacja podobna do żołnierzy radzieckich, a jednak inna. **Czy upamiętniać żołnierzy Wehrmachtu?**

R5 – **nie chodzi o upamiętnianie, nie można stawiać im pomników, ale uważam, że tabliczka, że są tutaj polegli powinna być. (...)**

R8 – ja bym tego tak nie tłumaczył jednak w tym przypadku. Też się robi dziwnie, bo z drugiej strony, akurat my tego nie doświadczyliśmy, ale wschód Polski w 39. doświadczył takiej samej agresji ze strony Rosjan, jak my ze strony Niemców. Wydaje mi się, że **większość ludzi tutaj na zachodzie, w Wielkopolsce nie wyobraża sobie, żeby upamiętniać żołnierzy Wehrmachtu, którzy mordowali Polaków** (Pokolenie lat 90., Fokus 2)².

Przejdźmy teraz do podobieństw i różnic międzypokoleniowych w tworzeniu narracji o przeszłości. Anna Duszak w swoim artykule na temat lustracji wskazała, że młode pokolenie gotowe jest pozostawić tę kwestię do rozstrzygnięcia starszym, którzy doświadczyli czasów komunizmu, a sami niezbyt intensywnie angażowali się w tę debatę. W naszym badaniu tematem była przeszłość bardziej odległa i formująca relacje władzy pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi w znacznie mniejszym stopniu niż zagadnienie lustracji w latach 2005–2007. Zapewne dlatego porównanie wypowiedzi uczestników grup fokusowych wskazuje na znaczące podobieństwa w postrzeganiu niektórych tematów przez różne pokolenia. Pierwszy to kwestia postrzegania żołnierzy radzieckich i niemieckich, która – choć podlegająca debacie i renegocjacji znaczeń – znajdowała wyrazicieli podobnych poglądów w trzech z czterech badanych pokoleń. Oznacza to, że podział pomiędzy uczestnikami debaty nie

2. Wyjaśnienie skrótów: B – Badaczka, R – Respondent.

przebiegał pomiędzy pokoleniami, ale umotywowany był innymi czynnikami niezależnymi od wieku. I tak, w materiale badawczym znajdujemy następujące wypowiedzi:

Pokolenie 1:

R2 – jak tyłu ludzi zginęło. Uważam, że **wszystko jedno, czy z tej strony, czy z tej, ale to młodzi ludzie, 18-letni chłopcy poginęli**

B: I cmentarze także żołnierzy radzieckich, niemieckich?

R4 – oczywiście, że tak

R2 – **to są wszystko zmarli**

R3 – wszystkim się należy szacunek, bez względu na narodowość

R2 – **poza tym to żołnierze, żołnierz dostaje rozkaz i idzie**

Pokolenie 2:

R3 – ginęli za naszą wolność

Pokolenie 4:

R5 – nie chodzi o upamiętnianie, nie można stawiać im pomników, ale uważam, że tabliczka, że są tutaj polegli powinna być. **Ponownie, to nie były ich wybory, też mieli przełożonych, robili co musieli robić, co nakazane**

A zatem zarówno w pokoleniu wojennym, powojennym, jak i w najmłodszym pokoleniu potransformacyjnym pojawiają się poglądy postrzegające żołnierzy wszystkich armii jako ofiary, a nie sprawców wojny, niewinnych wykonawców rozkazów. W Pokoleniu 3 tego wątku nie podjęto w żadnej z czterech grup fokusowych.

Drugim tematem, co do którego wystąpiła zgodność wśród poznaniaków różnych pokoleń, był temat wartości – cech definiujących mieszkańców miasta. We wszystkich przedziałach wiekowych wyrażano podziw dla gospodarności mieszkańców, którą uważano za istotną

wartość konstytuującą tożsamość zbiorową grupy. W Pokoleniach 1–3 powiązane to było z podziwem dla pruskiej/niemieckiej tradycji miasta. W Pokoleniu 4 wskazano na gospodarność jako istotną w Poznaniu wartość, ale nie nawiązano do tradycji pruskich. Ilustrują to poniższe przykłady:

Pokolenie 1:

B: Skąd się wzięło takie przekonanie, że jesteśmy gospodarni?

R2 – ja sądzę, że to ten **niemiecki dryl**, przed powstaniem.

Szkoła niemiecka

Pokolenie 2:

R2 – Mam styczność z ludźmi z różnych regionów Polski i jednak to, co się mówi „**poznański dryl**”, bo przenieśli to Niemcy, nie jestem zadowolony z tego, że przenieśli to Niemcy. Wolałbym, żeby się mówiło, że Niemcy podpatrzyli w Poznaniu. Ale fakt faktem, że mamy gospodarność znacznie inną, jak gdzie indziej

Pokolenie 3:

R1 – chyba nie, aczkolwiek mimo wszystko **nadal jesteśmy miastem bardzo niemieckim**. Może przez bliskość do granicy? Aczkolwiek tak można to odczuć patrząc na to, w jakim kierunku się rozwijamy, **bardzo przypominamy Berlin w jakimś sensie**

Pokolenie 4:

R1 – rozważni, ekonomiczni

R4 – przedsiębiorczy

B: W czym się ta przedsiębiorczość przejawia?

R1 – chociażby zakłady Cegielskiego. Z małego sklepu metalowego człowiek potrafi stworzyć wielkie imperium prawie

Był jednak jeden temat, który wyraźnie różnił respondentów z poszczególnych grup wiekowych. Chodzi o budynek dawnej synagogi żydowskiej, w czasie wojny zamieniony na pływalnię i użytkowany w ten sposób po wojnie przez dziesięciolecia (do roku 2011). Przekazany poznańskiej Gminie Żydowskiej w 2002 roku niszczyje z braku środków na renowację. Co jakiś czas na łamach lokalnej prasy powraca temat zagospodarowania obiektu oraz przywrócenia mu funkcji kulturalnych (np. muzeum, sala koncertowa, miejsce upamiętniające Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata). Szerzej wypowiadały się o nim Pokolenia 1–3. Podsumowanie tych wypowiedzi zaprezentowano w tabeli 1.

Pokolenie	Nominalizacje/predykacje	Toposy
Pokolenie 1	Żydzi jako oni Władze miasta jako oni	Żydzi zarabiają na odzyskiwaniu budynków Żydzi to żywiol antypolski
Pokolenie 2	Żydzi jako oni Władze miasta jako oni	Gmina jest odpowiedzialna za stan budynku Władze miasta są odpowiedzialne za stan budynku
Pokolenie 3	1 os. l. mn. lub poj. > poczucie sprawczości i odpowiedzialności	Dziedzictwo żydowskie jest „fajne” Dziedzictwo żydowskie jest nasze

Tabela 1. Nominalizacje/predykacje i toposy w wypowiedziach trzech pokoleń poznaniaków na temat budynku synagogi. Źródło: opracowanie własne.

W analizie wypowiedzi dotyczących budynku synagogi uderza, że wielu respondentów najstarszego pokolenia wyraża poglądy antysemityczne i zdaje się zupełnie nieświadoma, że wypowiadać ich w tym kontekście nie wypada:

R3 – ale oni bardzo dużo dostali za tą pływalnię Żydzi.

Dostali ten czerwony budynek archiwum, jeszcze 2, 3 budynki i... (Pokolenie 1, Fokus 2)

R2 – dawna synagoga, ona była takim akcentem antypolskim, bo Żydzi zbratali się z tym żywiolem niemieckim

i ci bogaci wyjechali z Polski, tu zostały niedobitki i to tak biedne, że nie miały za co tam wyjechać (Pokolenie 1, Fokus 3)

W pokoleniu urodzonym po wojnie, w latach 50., poglądy takie ujawniają się w mniejszym stopniu. Zarówno Pokolenie 1, jak i Pokolenie 2 traktuje stan synagogi jako rzecz od nich niezależną, za którą odpowiedzialność ponoszą urząd miasta i gmina żydowska (co jest swego rodzaju paradoksem, ponieważ właścicielem obiektu od 2002 roku jest gmina, zatem miasto nie może rozporządzać tym miejscem, decydować o jego przeznaczeniu, a także finansować jego renowacji czy przebudowy). Sami nie czują, że ich zdanie na ten temat się liczy, ani że powinni takie zdanie mieć i je wyrażać:

R1 – za mała jest ta gmina, żeby to odbudować

R1 – **to już oni muszą zdecydować, my im nie podpowiemy.** Jeżeli to jest dla nich bardzo ważne miejsce, to muszą się zmobilizować i jakoś to przywrócić do dawnego przeznaczenia

R2 – myślę, że powinni przywracać, jeżeli to jest ich (Pokolenie 2, fokus 1)

R3 – natomiast myślę, że **miasto powinno tutaj w jakiś sposób wejść w dyskusję z właścicielami tego i doprowadzić do tego, żeby to zaczęło żyć.** Bo to jest w końcu jakieś miejsce znaczące dla Poznania, które wywołało wiele sporów, dyskusji. **Swoją ofiarę poniosło na rzecz Poznania,** przez to zamienienie najpierw na pływalnię. **W tej chwili to jest miejsce takie trochę niczyje. Owszem, ono ma właścicieli, ale tak naprawdę...** (Pokolenie 2, Fokus 2)

Wyraźna jest różnica w postrzeganiu budynku synagogi w Pokoleniu 3, urodzonym w latach 70. To pokolenie transformacji wydaje się przekonane o swojej sprawczości, posiada także stosunkowo dużą wiedzę na temat losów budynku po odzyskaniu go ponownie przez gminę. Respondenci z tego pokolenia deklarowali także częste uczestnictwo w wydarzeniach podejmujących wątki dziedzictwa żydowskiego w mieście, z których sporo odbywało się we wnętrzach synagogi (działania artystyczne, koncerty). O tym, że dziedzictwo mniejszości to także „nasze” dziedzictwo i dlatego możemy się w jego sprawie wypowiadać i mieć swoje wizje jego zagospodarowania, świadczą poniższe fragmenty wypowiedzi:

R3 – ja myślę, że fajną rzeczą by było wykorzystanie synagogi przy Solnej. Nie wiem, czy tam się coś dzieje, bo pływalni już tam nie ma. Wiem, że był demontaż wewnętrznych instalacji, które na potrzeby pływalni były zrobione. **Myślę, że by było fajnie zrobić jakieś centrum kultury i sztuki żydowskiej na przykład?** (Pokolenie 3, Fokus 3)

R1 – **może gdybyśmy tą synagogę odrestaurowali**, to mielibyśmy takie miejsce, gdzie można takie rzeczy [odzyskane macewy] przechowywać i składać (Pokolenie 3, Fokus 1)

R2 – **w każdym razie zrobiłabym w tej synagodze, byłoby naprawdę fajnie, to jest miejsce na bibliotekę.** Byłoby tyle przestrzeni, ścian jest dość i te dookoła, żeby tam wchodzić (Pokolenie 3, Fokus 2).

Nasze rozważania na temat postrzegania grupy własnej i konstruowania obcego w dyskursie o przeszłości Poznania chciałybyśmy zakończyć cytatem z artykułu Anny Duszak (2011: 325) dotyczącym różnic międzypokoleniowych w postrzeganiu lustracji, bo jej wnioski można rozszerzyć również na wyniki naszych badań:

The results of this questionnaire point to age related differences in how people position themselves towards reality in communist times, what sense they make of what was happening then, what they remember and what they are in a position to know, considering that they were too young or not even born. The social attitudes to lustration are largely constrained by human cognitive skills to remember and retrieve from memory, on the one hand, and to reconstruct and imagine things on the basis of the other's narratives, on the other. The discursive grounding of social collective knowledge elevates the importance of its mediation into the language of the young.

Wyniki tego badania opinii publicznej wskazują na różnice wynikające z wieku badanych w tym, jak ludzie postrzegają siebie w relacji z czasami komunistycznymi, jak rozumieją ówczesne wydarzenia, co pamiętają i co mogą wiedzieć, zważywszy na to, że byli zbyt młodzi lub nawet jeszcze się nie urodzili. Postawy społeczne wobec lustracji są w znacznym stopniu ograniczone przez zdolności poznawcze związane z pamięcią i przywoływaniem z pamięci z jednej strony i z rekonstruowaniem i wyobrażaniem sobie rzeczy na podstawie narracji innych – z drugiej. Dyskursywne umocowanie społecznej wiedzy zbiorowej podkreśla znaczenie jej przekazywania w języku ludzi młodych [tłum. – M.F.].

A zatem ważne jest, żeby pamiętać, że na nasz stosunek do przeszłości istotny wpływ ma to, czy ta przeszłość stanowi nasze indywidualne przeżycie, czy jest zapośredniczona przez opowieści innych osób. Stąd mogą wynikać podobieństwa i różnice w naszych postawach wobec dziedzictwa kulturowego.

4. Zakończenie

Podsumowując nasze rozważania, chcemy zwrócić uwagę na to, iż w zrealizowanym przez nas badaniu dotyczącym dyskursów tożsamościowych poznaniaków ważny był sposób pozyskiwania informacji. Za istotną uznajemy korelację pomiędzy metodą analizy dyskursu prasowego z lokalnych gazet, a przeprowadzonymi zogniskowanymi wywiadami grupowymi. Pozwalało to nam z jednej strony na konfrontację deklaracji dotyczących pozyskiwania wiedzy o historii miasta (prasa lokalna, własne doświadczenia, indywidualnie kształtowane zainteresowania, zinstytucjonalizowany przekaz edukacyjny) z uzyskanymi wypowiedziami, z drugiej strony dało możliwość prześledzenia konstruowania opinii i sądów pod wpływem wypowiedzi innych rozmówców. W Pokoleniach 1 i 3 największą rolę w kształtowaniu dyskursów o innych odgrywa osobiste doświadczenie oraz osobiste zainteresowania i poszukiwania. Najniższy stopień refleksji na temat innych/obcych posiadało Pokolenie 2 (być może dlatego, że chciało uciec od wojennych wspomnień pokolenia rodziców) oraz Pokolenie 4 – najmłodsze. To ostatnie wiedzę czerpie przede wszystkim ze zinstytucjonalizowanego przekazu szkolnego i jest (być może) dopiero na początku własnych poszukiwań, które wymagałyby odpowiedzi na pytanie: kim jestem ja, a kim są inni?

Bibliografia

Duszak, Anna

- 2002 „Us and Others: An introduction”, w: Anna Duszak (red.), 1–28.
- 2010 „Re-reading the communist past in Poland: The dynamics of Us and Them”, w: Anna Duszak, Juliane House i Łukasz Kumięga (red.), 191–209.
- 2011 „‘Old’ and ‘young’ in discourses of Polish transformations”, w: Anna Duszak i Urszula Okulska (red.), 301–328.

- Duszak, Anna (red.)
2002 *Us and Others. Social Identities across Languages, Discourses and Cultures*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Duszak Anna i Norman Fairclough (red.)
2008 *Krytyczna Analiza Dyskursu*. Kraków: Universitas.
- Duszak Anna, Juliane House i Łukasz Kumięga (red.)
2010 *Globalization, Discourse, Media: In a Critical Perspective / Globalisierung, Diskurse, Medien: Eine Kritische Perspektive*. Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Duszak, Anna i Urszula Okulska (red.)
2011 *Language, Culture and the Dynamics of Age*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Fabiszak, Małgorzata i Anna Weronika Brzezińska
2016 „Żydzi i Niemcy w Poznaniu – (nie)pamięć w krajobrazie miejskim. Analiza korpusu prasowego i wywiadów grupowych”, *Studia Socjologiczne* 2(221): 217–241.
2018 *Cmentarz – park – podwórko: Poznańskie przestrzenie pamięci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Krzyżanowski, Michał
2008 „Konstrukcja tożsamości narodowych i europejskich w polskim dyskursie politycznym po roku 1989: analiza dyskursywno-historyczna”, w: Duszak Anna i Norman Fairclough (red.), 267–304.
- Wierzbicka, Anna
1997 *Understanding Cultures through Their Key Words. English, Russian, Polish, German and Japanese*. Oxford: Oxford University Press.
- Wodak, Ruth
2003 „Populist discourses. The rhetoric of exclusion in written genres”, *Document Design* 4(2): 132–148.